

УДК 811.111:801.8

ДЕФІНІЦІЇ АБСУРДУ У РІЗНИХ СФЕРАХ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

Коляса О.В.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

У статті поняття абсурду розглянуто використовуючи міждисциплінарний підхід, де одне й те саме явище характеризується з погляду різних наук і завдяки чому виокремлюються найбільш характерні риси. Явище абсурду розглядається як логічний, філософський, культурологічний, релігійний, естетичний феномен з різними позиціями і підходами.

Ключові слова: абсурд, міждисциплінарний підхід, характерні риси, підходи.

Постановка проблеми. Аналіз наукового доробку не лише в галузі мовознавства, а й у суміжних з ним наукових дисциплін – логіки, філософії, психології, естетики, культурології та ін. – дає підстави для висновку, що явище абсурду було об'єктом різноаспектного вивчення у цих різних гуманітарних студіях з відповідними позиціями і підходами.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується тенденцією до демократизації всіх її процесів, у зв'язку з чим зростає науковий інтерес до осмислення асистемних, нестандартних, неочікуваних явищ у мові й мовленні (Ю. Апресян, Т. Булигіна, Т. Домброван, І. Колегаєва, О. Селіванова), які так чи інакше стосуються поняття мовної норми і підпорядковані гіперонічному терміну «абсурд». Порушення мовної норми у прозових художніх текстах зумовлено постмодерністською поетикою (М. Епштейн, І. Ільїн, Н. Маньковська), яка постулює надмірну індивідуальність та суцільну свободу мовної особистості у вияві креативності (І. Бехта, О. Карпенко, В. Кухаренко) загалом й у виборі стилістичних засобів та прийомів впливу на читача зокрема (Л. Белехова, О. Воробйова, Н. Єлісєєва, В. Санников, Ф. Успенський) [6, с. 6].

Спочатку абсурд витлумачували як логіко-філософську категорію (Ж. Сартр, М. Гайдеггер), згодом – як літературне явище, властиве лише певній епосі (М. Есслін, С. Ключев), або як художній метод окремих письменників (С. Беккет, Х. Борхес, Е. Йонеско, А. Камю, Ф. Кафка).

Попри свою суперечливість та складність, абсурд став об'єктом дослідження і мовознавчих студій, у яких його позначали різними термінами, зокрема *художній абсурд* (О. Буреніна, М. Есслін, С. Ключев, О. Черноризька, І. Хассан), *мовний абсурд* (Н. Арутюнова, В. Карасик, В. Новикова), *лінгвістичний абсурд* (М. Гревцев, О. Кравець), *комічний абсурд* (С. Івлева, Л. Карасев, О. Шмельов), *нонсенс* (О. Падучева, К. Шкурська), *адискурсивні висловлювання* (В. Борботько) [6, с. 6].

В царині текстової семантики лінгвістів зацікавили мовні способи і форми об'єктивної абсурду в художньому тексті (В. Карасик, І. Кобозева, В. Новикова), розмежування явищ нонсенсу й абсурду (О. Бабелюк), абсурдних висловів і текстових (Т. Булигіна, Л. Короткова, О. Шмельов) чи комунікативних (С. Бабаєва, Ф. Бацевич) аномалій або ж мова абсурду загалом (І. Бражнікова).

Явище мовного абсурду переважно розглядали в комунікативно-прагматичному ракурсі: як види порушень текстових конвенцій (О. Кравець), ко-

мунікативних невдач (О. Падучева, А. Смоліна), прагматичних аномалій (Н. Арутюнова, Т. Булигіна, О. Шмельов); аналізували різнорівневу організацію абсурдного тексту (В. Новикова), особливості аномального тексту (Н. Шаніна), патогенних текстів (Н. Слухай), категорії комічного (Д. Вайс, С. Івлева), зразки парадоксальної комунікації (Г. Сучкова), прагматичні колізії (Т. Радзієвська).

Суттєвим внеском у дослідження мовного абсурду стало його трактування на рівні психолінгвістики – крізь призму дихотомій «осмислене – безглузде» (Н. Гамалей), «значення – смисл», відображених у свідомості індивіда (О. Леонтєв, Ю. Степанов). Остання дихотомія послугувала предметом спостереження у лінгвокультурологічних працях, де семантика абсурду та взаємодія структур значення і смислу були схарактеризовані на матеріалі лінгвокультурних концептів (В. Карасик, Н. Лук'янова).

Нові перспективи для переосмислення абсурду намітилися у когнітивно-дискурсивній парадигмі, у якій мова виступає засобом концептуалізації, категоризації та інтерпретації дійсності для потреб комунікації (М. Болдирев, О. Кубрякова, І. Морозова, Н. Петлюченко), сприяючи виявленню особливих когнітивно-семантичних структур абсурдистської картини світу (М. Гравцев, С. Гусаренко, Н. Малащук-Вишневська, Н. Урсул), різнорідного персонажного мовлення (І. Бехта), структурних зміщень мегатексту (І. Колегаєва), паратрактивних конструкцій (В. Борботько), семантичної ентропії (С. Гусаренко), словесної (С. Павличко) чи синтаксичної (Н. Кондратенко) деструкції. Зазначені вище мовні аномалії переважно пов'язували з виникненням «когнітивного дисонансу» (термін увів Л. Фестінгер) внаслідок протиріччя між стереотипними уявленнями та «новою» інформацією (Ю. Бондаренко, О. Воробйова, Т. Дроздова, О. Кім) [6, с. 7].

Ця багатогранність та широке застосування терміна «абсурд» у різних гуманітарних науках привело до того, що він стає одним з основних понять термінологічного апарату логіки, філософії, естетики, культурології, літературознавства і, нарешті, лінгвістики.

У найбільш загальному сенсі абсурд у гуманітарних науках розуміють як безглуздя, нерозумність, дурницю, протиріччя, постулюючи відсутність у ньому смислу [27, 29, 58]. Проте досить чіткого визначення абсурд набуває в логіці та математиці, де його розглядають як «суперечливе висловлювання» [33], відмежовуючи таким чином від беззмістового.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність статті зумовлена орієнтованістю на дослідження лінгвістичного феномену як міждисциплінарного явища, беручи до уваги дослідження філософії, логіки, релігії, естетики, культурології та ін.

Мета статті – дати визначення поняттю абсурд використовуючи міждисциплінарний підхід та дослідження у суміжних науках шляхом систематизації та узагальнення теоретичного матеріалу з цієї проблематики у гуманітарних науках.

Виклад основного матеріалу. Упродовж історичного розвитку визначення абсурду в гуманітарних науках варіювались, але перші спроби його інтерпретації стали ключовими для сучасного розуміння цього складного феномена.

Потрапивши з грецької мови у латину і утворившись за допомогою контамінації латинських слів «absonus» («какофонічний») та «surdus», («глухий») [229], слово «абсурд» набуває досить відомої на сьогодні в усіх європейських мовах форми (порівняймо: англ. absurd; нім. das Absurde; франц. absurde, італ. Assurdo і т.д.). Спочатку воно, як і в грецькій мові, стосується сфери музики та акустики і означає «неспівзвучне, невідповідне, неадекватне чи просто ледь чутне звучання» [32]. Згодом набуває метафоричного значення естетичної неповноцінності й водночас логічної неадекватності чи навіть безглуздя.

Ще у ранніх грецьких філософів абсурд як *естетична категорія* означав дещо небажане, протилежне Всесвіту та гармонії, тобто негативні властивості світу, і за своєю суттю був еквівалентним терміну «хаос». Окрім того, цей термін позначав логічну безвихідь, глухий кут, зокрема місце, де логічні міркування приводять мислячу людину до суперечності чи до явної відсутності сенсу, а значить, потребують іншого способу мислення [75]. Іншими словами абсурд розуміли як заперечення центрального компонента раціональності – логіки.

За *логічного підходу* абсурд віддзеркалював ситуацію неузгодженості в поведінці та мові. Згодом цей термін диверсифікував у математичну логіку і став позначати невідповідність певних дій. Прийом логічного абсурду полягає у виявленні суперечності головного положення чи його висновків, сутність якого можна записати у вигляді математичної формули: якщо $C, A + b$ і $c, a + -b$; то $c + -a$. Згідно із цією формулою спочатку зроблено припущення щодо істинності терміна, згодом його суперечності, в наслідок чого робиться висновок щодо неістинності, хибності похідної тези.

З плином часу явище абсурду починають розглядати як *категорію релігійну*, витоки якої слід вбачати ще у працях ранніх християнських мислителів Августина, Квінта, Тертуліана. Цей підхід характерний для релігійної середньовічної думки «вірую, бо абсурдно», де абсурд – це адекватна форма на позначення усвідомлюваного сутнісного сенсу Бога і божественної сфери буття.

Таким чином, починаючи з античного світу, абсурд загалом відображає заперечення центрального компоненту раціональності, перверсію (танення сенсу), або вихід за межі розуму як такого, тобто набуває метафізичного змісту. Водночас важливим залишається те, що упродовж

кожної культурно-історичної епохи увагу акцентовано на певному аспекті цього явища.

У філософії проблему абсурду розроблено у працях античних і середньовічних філософів (Августин, Тертуліан). Вони заклали певну традицію у тлумаченні абсурду, відповідно до якої його суттєвими ознаками є: сукупність негативних властивостей об'єктивної дійсності, відсутність у ній логіки, сенсу і того, що знаходиться за межею розумного.

На початку XIX ст. явище абсурду стає своєрідним індексом розладу людського існування з буттям, позначенням розладу, визначеного як «погранична ситуація» [232] у розумінні філософів-екзистенціалістів. За їхнім переконанням, навколишній світ прагне знівелювати кожну конкретну індивідуальність, перетворити її на частину спільного знеособленого буття. Саме тому людина відчуває себе «сторонньою» у світі байдужих до неї речей та людей, поступово виробляючи абсурдну свідомість [75], і як наслідок – екзистенційне мислення.

В екзистенціальній філософській традиції (М. Гайдеггер, А. Камю, С. К'єркегор, Ж.-П. Сартр) абсурдна свідомість – це переживання та невірноваженість окремого індивіда, пов'язані з гострим усвідомленням цього розладу, що супроводжується відчуттям самотності, покинутості, неспокою, нудьги, нудоти, страху. Її можна назвати особливим етапом «зрозумілості», що перманентно переходить межу стану абсолютної покинутості: (dereliction), котре, власне, передує «екзистуванню», «забіганню наперед» (М. Гайдеггер [213]), «пограничній ситуації» між життям та смертю (К. Ясперс [218]).

Отже, абсурд як *метафізичне явище* виступає ознакою людського існування у стані втрати сенсу, пов'язаного з відчуженням особистості не тільки від суспільства, історії, а й від самої себе. Варто відзначити, що таке розуміння абсурду надає цьому явищу *соціально-філософського* статусу.

В атеїстичному ключі абсурд (А. Камю, Ж.-П. Сартр) – це протистояння, конфлікт між людськими бажаннями, прагненнями та можливостями, між людиною та навколишнім світом, які передбачають усвідомлення безглуздості та нерациональності життя (Ж.-П. Сартр). Проте абсурд не віддільний від людини та світу і виникає в їхній присутності (А. Камю). Тому абсурд стає *фундаментальною характеристикою світу*.

З огляду на велику кількість наукових праць, у яких теоретично обґрунтовано поняття абсурду з позицій логіко-філософського підходу, очевидним є те, що саме екзистенціальне його трактування породило низку таких суміжних явищ, як: театр абсурду, література абсурду, абсурдизм (С. Беккет, І. Бергман, С. Далі, Е. Йонеско, А. Тарковський) у культурі загалом та в мистецтві та літературі зокрема. Згодом абсурд стає предметом пильної уваги не тільки філософів, але також літераторів і митців XX ст. (С. Беккет, Х. Борхес, С. Далі, Е. Йонеско, Ф. Кафка, Х. Кортасар, М. Марсель, П. Пікассо, У. Фолкнер).

У мистецтвознавстві та естетиці співвідношення абсурду з театральними експериментами XX ст. детально представлено у працях А. Арто, А. Ар'єва, Н. Берковського, В. Григор'єва, Є. Доценко, І. Дюшена, Д. Кондакова, П. Паві,

А. Савел'єва та ін. Учені виокремлюють: нігілістичний абсурд, який відкидає будь-які спроби отримати уявлення про світогляд і філософські імплікації тексту (Е. Йонеско, В. Хільдесхаймер); абсурд як структурний принцип відображення вселенського хаосу, розпаду мови та відсутності гармонійного образу людства (І. Прігожин); сатиричний абсурд, що реалістично описує світ і виявляється в окремих репліках та інтризі (Г. Грасс, Ф. Дюрренматт, М. Фріш). Ґрунтовне дослідження жанрових (Е. Востін, Н. Леннартц) і хронологічних (Б. Дрюкер, Я. Котт, К. Франсуа,) рамок функціонування феномена абсурду, синонімії понять «абсурд», «абстракціонізм» (Л. Кофлер), «алогізм» (Д. Фуеджі) дозволяє дійти висновку, що явище абсурду не може бути обмежене одним (наприклад, драматичним) жанром або дискурсом (наприклад, літературним). Це, без сумніву, міжжанровий та міждискурсивний феномен [33, 178].

Дослідження абсурду у літературознавстві сфокусовано на виявленні інтертекстуальних зв'язків та типологічних рис у творчості оберіутів та О. Пушкіна (В. Шмід), М. Гоголя (В. Набоков), Ф. Достоєвського (С. Кесседі, М. Йованович), А. Чехова (Т. Венцлова, І. Длугош), вивченні поезики окремих оберіутів (М. Йованович, А. Мартіні, Е. Стоун-Ніхімовські), визначенні їхньої ролі в контексті культури символізму й авангарду (Г. Роберті, Г. Шерон) та театральної культури (Д. Стаєн) зокрема.

У подальших дослідженнях абсурду як *літературного явища* засадничою стає ідея розлому між очікуваною логічністю світовлаштування та реальним його алогізмом. *Абсурдистський літературний твір* (у межах есеїстики французьких екзистенціалістів) вказує на безнадійну недосконалість та алогізм світоустрою: «Абсурдне судження, пов'язуючи разом явно несподіване, натякає, що життя виходить за рамки наших уявлень про життя» [213, 8]. Щобільше, вихід за цю межу означає кінець формалізованого мислення, коли розум може досягти якісно нового рівня. Це дає поштовх до отримання нового знання, розширення свідомості, а сам абсурд починає набувати сенсу. Найвідомішими прикладами цього процесу є математика Дж. Буля, геометрія М. Лобачевського, фізика А. Ейнштейна. У цьому випадку можна говорити про абсурд як *джерело нового знання*.

Залишаючись абсурдним на рівні здорового глузду, таке судження може глибинно відповідати дійсності, символічно описувати реальний конфлікт [175]. Сенсом, метою створення такого абсурдного тексту вважають викриття «помилки» у влаштуванні реальності.

Є. Ключев у своїй праці «Теорія літератури абсурду» наводить думки відомих науковців щодо інтерпретації класичних зразків літератури абсурду – «Полювання на Снарка», «Аліса в Країні Чудес» Л. Керрола – і наголошує на принциповій невловимості їхнього сенсу: «Зміст цей – об'єктивна й завершена даність, що не вимагає додаткових «будівельних робіт», з одного боку, і перекладу на будь-яку іншу, «зрозумілішу» мову – з іншого» [99, с. 18]. Автор ставить під сумнів можливість адекватного розуміння абсурдистського тексту взагалі: «Ми маємо відмовитися від ще однієї поширеної омани, згідно з якою будь-який текст може й повинен бути зрозумілим – і зрозумілим по можливості адекватно, тобто близько до авторського задуму» [там само, 45].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи аргументовані вище дефініції поняття абсурду в гуманітарних науках, висновуємо, що онтологічна природа абсурду зумовила в наукознавстві дві принципово різні позиції його розуміння – раціональну та нераціональну. В раціональній традиції абсурд тісно пов'язаний з логікою: це те, що суперечить здоровому глузду. Проте тут не йдеться про відсутність сенсу як такого, адже те, що вважається абсурдним у нашому світі, може бути значущим в іншому. Абсурд перебуває поза рамками можливостей людського мислення, він виходить за межі розуму; це щось, наділене незбагненним для людини сенсом.

З погляду нераціонального абсурд є характеристикою реального світу, що став незрозумілим і ворожим для людини. Тому тут поняття абсурду використовується для критики наукового розуму, безсилого перед незбагненністю світу, яку можна осягнути лише через нераціональне, зокрема через художню свідомість. Іншими словами, абсурд – це ситуація зіткнення з протиріччям, яке людина не здатна раціонально обґрунтувати.

Список літератури:

1. Борботько – В. Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – М.: КомКнига, 2006. – 288 с.
2. Голубева И. В. Основные направления и перспективы исследования лингвистического абсурда / И. В. Голубева, О. В. Кравченко // Труды Ростовского Государственного университета путей сообщения. Научно-технический журнал. – № 1(5) 2008. – Ростов н/Д: РГУПС, 2008. – С. 22-29.
3. Карасик В. И. Абсурд как регулятивный концепт / В. И. Карасик // Иная ментальность. – М.: Гнозис, 2005. – С. 44-57.
4. Карасик В. И. Иная ментальность / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
5. Ключев Е. В. Теория литературы абсурда / Е. В. Ключев. – М.: Изд-во УРАО, 2000. – 102 с.
6. Коляса О. В. Стилистичні та когнітивно-семантичні механізми творення ігрового абсурду в англomовному фентезійному оповіданні: дис... канд.філ.наук. 10.02.04 / О. В. Коляса – Дрогобич, 2015. – 270 с.
7. Кравченко О. В. Семіотика абсурда / О. В. Кравченко // Вопросы теории языка и методики преподавания иностранных языков. Сб. трудов Международной научной конференции. – Таганрог: ТГПИ, 2007. – С. 107-114.
8. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М.: Высшая школа, 1990. – 331 с.
9. Fauconnier G. Conceptual Blending, Form, and Meaning / G. Fauconnier, M. Turner // In Pierre Fastrez, ed. Cognitive Semiotics, Special Issue of Recherches Communication, № 19, 2004. – 130 p.
10. Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: toward a cognitive theory of literature / State of the Art and Applications to English Studies, ESSE 4. – Debrecen, Hungary, 1997. – P. 38-52.
11. Gardner M. Oddities and Curiosities of Words and Literature (Gleanings for the Curious) by C. C. Bombaugh / M. Gardner. – N.Y.: Dover Publications Inc., 1961. – 375 p.

Коляса Е.В.

Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

ДЕФИНИЦИЯ АБСУРДА В РАЗНЫХ СФЕРАХ ГУМАНИТАРНОГО ЗНАНИЯ

Аннотация

В статье понятие абсурда рассмотрено используя междисциплинарный подход, где одно и то же явление характеризуется с точки зрения различных наук и благодаря чему выделяются наиболее характерные черты. Понятие абсурда рассматривается как логический, философский, культурологический, религиозный, эстетический феномен с различными позициями и подходами.

Ключевые слова: абсурд, междисциплинарный подход, характерные черты, подходы.

Kolyasa O.V.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

THE DEFINITION OF ABSURD IN DIFFERENT SPHERES OF HUMANITIES

Summary

The article deals with the concept of absurd using an interdisciplinary approach where one and the same phenomenon is characterized in the terms of various sciences and thus distinguishes the most characteristic features. Absurd phenomenon is seen as a logical, philosophical, cultural, religious, aesthetic phenomenon with different positions and approaches.

Keywords: absurd, interdisciplinary paradigm, characteristic features, approaches.